

Alkoholivalistuksen julki lausuttuna tehtävänä on saada aikaan muutoksia vallitsevissa juomistavoissa ja ihmisten suhtautumisessa alkoholiin. Kun pohdimme tällaisen valistuksen vaikutusmahdollisuuksia ja vaikutustapaa, tärkeimmät kysymykset näyttävät liittyvän siihen, miten valistuksen keinoin voidaan vaikuttaa ihmisten elintapoihin yleensä. Monien maiden joukkotiedotusvälineissä toteutetaan tai niiden avulla tuetaan kampanjoita, joiden tarkoituksena on saada ihmiset omaksumaan terveellisiä elintapoja, vähentämään tupakan, alkoholin ja muiden päihteiden käyttöä tai luopumaan niistä kokonaan, käyttäytymään turvallisemmin liikenteessä ja muullakin tavoin tekemään elämänsä järkevämmäksi. Tällaisen valistuksen mahdollisuuksiin saada aikaan muutoksia parempaan suuntaan ihmisten elintavoissa näytetään uskovon laajalti. Kampanjabudjetit ovat suuria verrattuna vaikkapa tieteellisen tutkimustyön kustannuksiin, mainostoimistot ovat löytämässä itselleen uuden toiminta-alueen, toteutusorganisaatioita pannaan pystyyn ja niiden toimintaa pyritään koordinoimaan. Pohdintaan valistuksen mahdollisuuksista sisältyy siten varsin käytännönläheisiä näkökohtia.

Elintavat edellä tarkoitettussa mielessä eivät tietenkään muodosta yhtenäistä kokonaisuutta. Valistus, jonka avulla pyritään saamaan turvavyön käyttö yleiseksi, eroaa jossain määrin valistuksesta, joka haluaa kitkeä pois perinteen ja kansantavan ylläpitämiä käyttäytymispiirteitä kuten suomalaista humalantavoittelua. Tällaisiin erityisiin näkökohtiin en

Tämä artikkeli perustuu suomalais-neuvostoliittolaisessa tiedotustutkimuksen seminaarissa Tampereen yliopistossa 28. 5. 1981 pidettyyn esitelmään.

tässä esityksessä puutu; en liioin tule pohtimaan seikkoja, jotka liittyvät valistussanomien kommunikatiivisuuteen tai mediavalintaan. Nojaudun näkökulmiin ja tuloksiin, joita on saatu käynnissä olevasta, Alkoholitutkimussäätiön rahoittamasta alkoholivalistusta ja sen yhteiskunnallisia edellytyksiä erittelevästä projektista.¹

Teoreettisia ongelmia

Huolimatta siitä, että aineistoakin on kerätty runsaasti, mainitun projektin keskeisen mielenkiinnon kohteena ovat olleet valistukseen liittyvät teoreettiset ongelmat. On vain näennäisesti paradoksaalista, että käytännöllisistä ongelmista liikkeelle lähtevä tutkimus joutuu erittelemään kohdettaan teoreettisiin käsitteihin, mikäli se haluaa tosiaan olla avuksi käytännön ongelmien ratkaisemisessa. Valistuksen kehittäminen edellyttää sellaista tutkimustapaa, jota on luonnehdittu teoreettissoveltavaksi (vrt. Metodologitšeskije problemy sotsiologitšeskovo issledovanija 1979, 67—90).

Käsitteellisistä kaavioista ja teoreettisista kehittämisistä tällä alueella ei tietenkään ole puutetta. Pyrkimykset mitata sanomien perillemenoja ja niiden vaikutusta vastaanottajien tietoihin, asenteisiin ja käyttäytymiseen ovat johtaneet vaikutusprosessien eri vaiheiden ja

¹Projektin työskentelyyn osallistuvat tämän kirjoittajan lisäksi Tommi Hoikkala, Marja Holmila, Matti Piispa ja Matti Virtanen. Tähän numeroon sisältyvien artikkeleiden lisäksi projektin tuloksista on ilmestynyt kolme osaraporttia (Holmila 1981; Piispa 1981; Virtanen 1981). Projektin lähtökohtia ja aiheita on esitelty useissa artikkeleissa ja esitelmissä (ks. esim. Partanen & Parviainen 1979; Partanen 1979; Holmila & al. 1980; Piispa & al. 1980; Holmila & Partanen 1981).

ainesosien jäsentelyihin. Arviointitutkimuksissa lisätehtävänä on suhteuttaa aikaansaadut vaikutukset käytettyihin panoksiin. Ajatuksellisiin tarkennuksiin tarjoavat aineksia psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa sekä tiedotustutkimuksen piirissä kehitellyt teorit asenteista ja asenteiden muuttumisesta ja niiden yhteydestä käyttäytymiseen. Äskettäin Yhdysvalloissa päihdevalistuksen näkökulmasta tehty teorioiden inventointi luettelee 43 teoriaa, joiden kohteena on yksilön suhde itseensä, toisiin, yhteiskuntaan ja luontoon; teorit käsittelevät päihteiden käytön alkamista ja jatkamista, siirtymistä käytöstä väärinkäyttöön, lopettamista ja uudelleen retkahtamista; niillä kaikilla on hieman erilaisia seurauksia päihdeongelmien ehkäisemisessä (Nowlis 1981).

Tässä esityksessä en aio pistää päätäni tähän pensaikkoon, vaikka kyseisten teorioiden tarkempi erittely muodostaakin sinänsä kiinnostavan tehtävän. Pohdittaessa elintapoja ja mahdollisuuksia muuttaa niitä valistuksen keinoin on silti tarpeen korostaa eräitä seikkoja, joiden problematisointi ja käsittely näyttää jäävän puutteelliseksi vallitsevien näkemysten puitteissa.

Ongelmallista on ensinnäkin se, että asenteet on ymmärrettävä yhtäältä yksilöllisiksi tietosisältöjen, arvosuuntausten ja toiminta- valmiuksien kokonaisuuksiksi, toisaalta kulttuurisiksi koodeiksi, joita yhteisön elämä uusintaa. Asenteiden luonne "valmiina" koodeina ilmenee siinä helppoudessa, jolla yksilö voi toisinaan vaihtaa "argumentaatiostruktuuria" tilanteesta toiseen, ja äkillisinä muutoksina, joita yhteiskunnan mielipideilmastossa välistä tapahtuu (vrt. Mäkelä 1976). Riippuen siitä, painotetaanko asenteiden ja käyttäytymisen yksilöllistä vai yhteisöllistä puolta, valistuksen toiminta-ajatus saa erilaisen sisällön. Se voidaan ymmärtää yksilöihin kohdistuvaksi taivutteluksi tai vetoamiseksi heidän järkeensä, tai sitten se nähdään erityisenä osatekijänä yhteiskunnallisen tietoisuuden muuttumisen prosessissa.

Ongelmallista on niin ikään se, missä määrin vallitsevat elintavat reaalisina toimintoina ja käyttäytymisenä määräävät niihin kytkeytyvien tietoisuuden rakenteiden luonteen. Ajateltaessa alkoholin käyttöä on varsin il-

meistä, että ensisijaisia ovat käytön tavat ja niiden ankkuroituminen jokapäiväisen elämän vuorovaikutustilanteisiin. Motiivit, joita ihmiset esittävät juomiselle, on ymmärrettävä pikemminkin yleisesti hyväksytyiksi perustelutavoiksi kuin juomisen omakohtaisiksi syiksi. Asenteiden luonnetta koskevien sosiaalipsykologisten teorioiden (attribuutio- ja konsistenssiteoriat) näkökulmasta asenteet ovat käyttäytymiseen liimauneita sivuilmioita, epifenomeeneja ("syön mustaa leipää, ilmeisesti siis pidän siitä"). Mutta kuten W. J. McGuire (1970) huomauttaa puolustaessaan omaa "informaation prosessointiparadigmaansa", asenteiden muuttamisen hyvänä puolena on se, että käyttäytymismuutoksia kenties saadaan aikaan miellyttävällä tavalla, ilman jatkuvaa valvontaa tai epämiellyttäviä pakotteita. Käyttäytymisen ensisijaisuuden yksipuolinen korostaminen veisi itse asiassa pohjan kaikelta valistukselta. Se kieltäisi yksilön mahdollisuuden tiedostaa omaa käyttäytymistään ja sen seurauksia.

Kolmas, periaatteellisesti vakavin vallitsevien valistusnäkemysten puute on se, että niissä ei aseteta kysymystä valistuksen subjektien ja valistuksen sisällön määräytymisestä. Sanojat ja sanomat otetaan annettuina. Lasswellin tunnetussa viestinnän kaaviossa kysymykset "kuka sanoo?" ja "mitä sanoo?" kohdistuvat vain perillemenotaktisiin viestinnän ominaisuuksiin. Mutta valistuksen subjektien toiminta kasvaa samasta yhteiskunnallisesta voimakentästä kuin valistuksen kohteena olevien joukkojen elämäkäytäntö, ja valistuksen sanomat heijastavat tässä käytännössä koettuja ristiriitoja ja puutteita. Valistus on osa yhteiskunnan kykyä kehittää itseään, muuttaa itseään tietoisesti. Tätä kykyä A. Touraine (1978) kutsuu yhteiskunnan historisiteetiksi.

Valistusnäkemysten rajoittuneisuus johtaa ahtamaan valistuksen luonnontieteellisen syysuhdeajattelun kehyksiin. Ajatellaan, että "vapaa" toimija käyttää siinä hyväkseen lainomaisia riippuvuuksia, ja valistuksen vaikutuksia pyritään mittaamaan kvasikokeellisin ennen—jälkeen—asetelmin. On ilmeistä, että tämä ajattelu ei riitä luonnehtimaan yhteiskunnallisia lainalaisuuksia ja muutosprosesseja, jotka toteutuvat ihmisten toiminnan kautta, symbolisten rakenteiden välityksellä

(Simon 1980). Vaikuttajat ja vaikutukset ovat saman kokonaisuuden osia. Mitään valmista yhteiskunnallisten syysuhteiden teoriaa, johon voisimme nojautua, ei ole kuitenkaan olemassa; on edettävä asioiden konkreettisen erittelyn kautta.

Edellä tehdyt huomautukset auttavat kohdistamaan huomion valistuksen ongelmakohtiin ja sen kehittämiseen tähtäävän tutkimuksen kohteisiin. Pohdittaessa elintapojen muuttamisen edellytyksiä valistuksen keinoin tuntuu ensinnäkin ilmeiseltä, että valistus on ennen muuta yhteiskunnallisen vaikuttamisen tapa. Sen avulla pyritään muuttamaan yhteiskunnallista mielipideilmastoa ja yhteiskunnassa vallitsevia asenteita. Valistus suuntaa sanomansa yksittäisille vastaanottajille, mutta sen on jätettävä tilaa heidän omalle pohdiskelulle. Valistus voi pyrkiä luomaan edellytyksiä tähän, avaamalla mahdollisuuksia toimintaan, jossa ihmisten tarpeet ja motiivit kehittyvät. Valistuksen edellytyksenä on sen kohteena olevan elämäikäytännön ja sitä tukevien ajattelutapojen tuntemus. Valistuksen on pyrittävä jatkuvasti kehittämään tietopohjaansa ja omaa toimintaideologiaansa.

Valistuksen tehtävät

Pyrin antamaan edellä esitetyille teeseille yksityiskohtaisempaa sisältöä, ja sitä varten otan tukea tuloksista, joita on saatu tutkittaessa suomalaisten talouselämän ja politiikan vaikuttajahenkilöiden näkemyksiä alkoholi-ongelmista ja niiden ratkaisukeinoista (Holmila 1981). Tutkimuksen keskeisenä tuloksena voidaan pitää näihin asioihin kohdistuvan ajattelun kaksijakoisuutta, joka ilmenee haastatteluvastauksista. Alkoholin käyttöä pidetään yleisesti yksityisasiana, ja siitä aiheutuille ongelmille haetaan yksilöllisiä, poikkeavuuteen perustuvia selityksiä. Tällaiset näkemykset olivat ajattelun valtavirtaus, ja niiden perustana olivat pääasiassa haastateltavien henkilökohtaiset kokemukset. Mutta tämän ohella haastateltavat — harvoin poikkeuksin — antoivat tukensa nykyisin vallitseville alkoholin saannin rajoituksille ja hintasäännöstelylle, silloinkin kun tämä näytti olevan ristiriidassa heidän alkoholin käyttöä koskevien näkemystensä kanssa. Ajattelunsa

kaksijakoisuuteen haastateltavat suhtautuivat eri tavoin. Eräät vastaajista sivuuttivat ristiriitaisuudet kiinnittämättä niihin erityistä huomiota; toiset olivat niistä vaivaantuneita; useat pyrkivät lieventämään ristiriitaisuuksia viitaten alkoholipoliittisten rajoitustoimien rajallisiin vaikutusmahdollisuuksiin ja alkoholi-ongelmien monisyisyyteen. Muutamat vastaajat olivat periaatteessa kaikkia alkoholin käyttöön kohdistuvia rajoituksia vastaan.

Näiden tulosten todistusvoima on tietenkin rajallinen. Olisin silti valmis laajentamaan näkökulmaa, jonka ne avaavat elintapojen ja niiden seurauksien sekä niihin kohdistuvien vaikutusmahdollisuuksien pohdintaan. Siihen näyttäisi yleisemminkin sisältyvän kaksijakoisuus, jota voimme kutsua eroiksi arkikoodien hallitseman arkiajattelun ja poliittis-yhteiskunnallisten koodien ohjaaman ajattelun välillä. Arkikoodit ovat sellaisia kokemusten jäsentämistapoja, jotka perustuvat välittömästi vallitseviin elintapoihin ja niiden elämänyhteyksiin, ja ne kytkeytyvät ihmisten välitöntä vuorovaikutusta sääteleviin normeihin ja pakotteisiin. Alkoholin käyttöön liittyvät arkikoodit luonnehtivat sitä, milloin ja kuinka paljon ja millaisissa tilanteissa on sopivaa juoda, missä määrin tulla humalaan ja miten suhtautua humalaisiin jne. Poliittis-yhteiskunnalliset koodit puolestaan jäsentävät suhtautumista elintapojen yhteiskunnallisiin vaikutuksiin ja niiden sääntelymahdollisuuksiin. Niiden aineksina on tutkimustietoa ja tilastoja, ne rakentuvat yhteiskunnallisessa keskustelussa ja sisältävät myös aineksia yleisemmistä yhteiskuntaa koskevista poliittis-ideologisista katsomuksista. Alkoholin käyttöön liittyvät poliittis-yhteiskunnalliset koodit kattavat mm. näkemykset alkoholihaittojen luonteesta ja niiden korjaamismahdollisuuksista, alkoholistien käsittelystä jne. Ne muodostavat tieto- ja arvoperustan alkoholin käyttöä ja sen seurauksia sääntelevien laitosten toiminnalle.

Ajatukseen arkikoodien ja poliittis-yhteiskunnallisten koodien samanaikaisesta läsnä olemisesta elintapoihin kohdistuvassa ajattelussa sisältyy toisaalta se, että välittömään kokemukseen perustuvat arkikoodit eivät yksin hallitse ajattelua, mutta toisaalta yhteis-

kunnallistuminen ei ole edennyt niin pitkälle, että yksityisten ja poliittis-yhteiskunnallisten näkemysten suhteet tulisivat vallitsevassa ajattelussa jäsenneyksiksi ja sovitetuiksi. Arki-ajattelun ja poliittis-yhteiskunnallisen ajattelun suhde on historiallisesti muuttuva. Alkoholikysymyksissä näyttävät esimerkiksi sellaiset perinteiset suuntautumiset kuten liberalismi ja raittiusliike ohitetuilta vaiheilta. Nykyliberaali joutuu pohtimaan tupakoinnin ja alkoholin käytön aiheuttamia terveydenhoidon kustannuksia. Raittiusliike, jonka yhteiskunnalliset vaikutuspyrkimykset kulminoituivat kieltolakiin, on saanut puolestaan alistua siihen, että elintapoihin kohdistuville moraalisisille vaatimuksille ei ole kehittyneessä yhteiskunnassa mahdollista antaa sitovaa lainvoimaa. On myös osoituksia siitä, että arki-ajattelun ja poliittis-yhteiskunnallisen ajattelun suhde saattaa muuttua nopeastikin. Matti Piispan (1981) analyysi suomalaisen lehdistön alkoholikirjoittelusta osoittaa, miten tuntuvasti lehdistön ilmentämät näkemykset alkoholiongelmista muuttuivat 1970-luvun puolivälissä.

Ristiriitaisuus arki-ajattelun ja poliittis-yhteiskunnallisen ajattelun välillä elintapoja koskevissa kysymyksissä ei ole tietenkään helpposti sovitettavissa. Juuri siinä on käsitykseni mukaan valistuksen keskeinen tehtävä ja sen vaikutuksen arvioimisen kriteeri. Valistuksen pitäisi yhtäältä osata tehdä ihmisille selväksi, että vallitsevista elintavoista aiheutuvia yhteiskunnallisia ongelmia voidaan korjata vain yhteiskunnallisen toiminnan kautta. Toisaalta valistuksen pitäisi pystyä laajentamaan yksilöiden näkemystä heidän omien elintapojensa seurauksista, jotka kohdistuvat heihin itseensä, lähiympäristöön ja koko yhteiskuntaan. Tällöin valistus voi muovailla ihmisten käyttäytymisen motiiviperustaa ja johtaa elintapojen muuttumiseen.

Valistuksen subjektit

Valistuksen tehtävämäärittely edellä esitettyyn tapaan johtaa kysymykseen valistuksen subjekteista ja niiden toimintatavoista. Selvää on ensinnäkin, että yhteiskunnallinen toiminta toteutuu kaikkein keskitetyimmässä muodossaan valtion toimien kautta, lainsä-

däntönä ja hallinnollisina prosesseina sekä valtiolliseen päätöksentekoon johtavien poliittisten prosessien välityksellä.

Kun valistus suuntautuu yhteiskunnallisen toiminnan valtiolliseen tasoon, sen tehtäväksi tulee virittää julkista keskustelua elintapoihin liittyvistä ongelmista ja niiden ratkaisukeinoista. Tällaisen valistuksen vaikutukset ilmenevät joukkotiedotusvälineissä, jotka esittävät tietoja ongelmien laajuudesta ja syistä ja pohdintoja poliittisista toimintavaihtoehtoista. Valistus voi myös saada yhteiskunnan eri organisaatioissa valtiolliseen päätöksentekoon kohdistuvia vaatimuksia ja aloitteita. Tällaista "poliittista" valistusta arvioitaessa keskeiseksi näkökohdaksi tulee sen virittävyyden (generativity), valistuksen kyky herättää keskustelua ja saada aikaan toiminnallisia aloitteita (ks. tarkemmin Virtanen 1981).

"Poliittisen" valistuksen vaikutukset ihmisten käyttäytymiseen ovat välillisiä. Tällainen valistus tarjoaa ennen muuta tietoa. Sen nojalla voidaan luoda poliittista kannatusta alkoholin saatavuutta tai humaltumista säänteleville toimille, jotka toteuduttuaan vaikuttavat ihmisten käyttäytymiseen ulkoisina ehtoina. Tämänkaltaisen valistuksen soveltua parhaiten valtiollisten elinten toteutettavaksi joukkoviestinnän keinoja käyttäen, ja sen ensisijaisena kohteena ovat yhteiskunnalliset vaikuttajaryhmät ja tiedotusvälineet. Tutkimustiedon merkitys valistussanomien sisällön kehittämisessä on ratkaisevan tärkeä.

Valtiollisella elintapojen sääntelyllä ja ohjauksella on kuitenkin rajansa. Ihmisten ei ole helppoa hyväksyä kontrollitoimia, jotka vaikuttavat laajojen väestökerrosten vakiintuneisiin elintapoihin, eikä heidän ole helppoa nähdä omien elintapojensa kokonaisyhteiskunnallisia vaikutuksia. Valtiollinen toiminta on usein ristiriitaista, koska siihen kietoutuvat luokkaedut ja erityisten taloudellisten etujen suojeleminen. Tämän vuoksi valtio ei voi olla valistuksen ainoa subjekti.

Yksityiselämä, "kansalaisyhteiskunta", sisältää arvoja ja tavoitteita, joihin valtion toimet eivät ulotu. Se sisältää myös keinoja näiden tavoitteiden saavuttamiseksi ja elintavoista aiheutuvien ongelmien hoitamiseksi. Perhe ja ystäväpiiri ovat esimerkiksi tärkeimpiä alkoholiongelmien sääntelijöitä ja ehkäisi-

jöitä. Yksityiselämä tarjoaa siten lähtökohdan elintapoihin kohdistuvalle valistukselle, jonka virikkeet ja pontimet nousevat ihmisten omista elämäntilanteista ja motiiveista. Valistuksen tehtäväksi tulee löytää keinoja yksityiselämän eristyneisyyden voittamiseksi.

Tällaisia keinoja sisältyy etenkin kehittyneissä kapitalistisissa maissa nykyään esiintyvien lukuisten yhteiskunnallisten liikkeiden (ympäristöliike, naisliike, ydinvoiman vastustus, vastakulttuurit) toimintaan. Vaikka tällaiset liikkeet näyttävät verraten vähäistä osaa varsinaisissa poliittisissa prosesseissa ja vaikka ne ovat pisteittäisiä, sisäisesti heterogeenisiä ja toiminnallisesti heikkoja, useat tutkijat ovat korostaneet niiden merkitystä uusien arvosuuntausten ja elämäntapojen sekä osallistumismuotojen kehittelijöinä (ks. esim. Hirsch 1981). Valistuksen kannalta merkityksellistä on tällaisten liikkeiden luonne oppimisprosesseina ja toimintakokeiluina. Niiden monimuotoisuuden ja kiteytymättömyyden vuoksi on vaikea sanoa mitään yleistä valistuksen toimintamuodoista tällaisten liikkeiden yhteydessä. Malleja tarjoavat erilaiset yhdyskuntatyön muodot ja yhteisöjen toimintakokeilut sekä toimintatutkimusta ja sosiologista "interventiota" käsittelevä kirjallisuus. Erityisen vivahteikkaasti sosiologisen "intervention" mahdollisuuksia ja ongelmia on käsitellyt Touraine (1978). Hänen mukaansa valistaja-tutkijan tehtävänä on pyrkiä kohottamaan väliintulon kohteena olevan ryhmän toiminnallista kykyä ja auttaa sitä selvittämään tavoitteitaan ja toimintansa luonnetta, kuitenkin itse samastumatta ryhmään.

Edellä hahmotellut toiminnalliset osapuolet, valtio ja yhteiskunnalliset liikkeet, eivät todellisuudessa ole toisistaan irrallisia. Yhteiskunnalliset liikkeet esittävät usein vaatimuksia valtiollisen päätöksenteon suhteen, ja valtio voi pyrkiä yhdentämään yhteiskunnallisia liikkeitä oman toimintansa osaksi. Näitä suhteita välittävät lukuisat yhteiskunnan organisaatiot ja instituutiot. Joukkotiedotuksella on tässä keskeinen asema. Sen toimintatavoista, "journalistisesta kulttuurista", riippuu, missä määrin valtiollisin toimin käynnistetty valistus saa vastakaikua julkisessa keskustelussa. Journalistinen kulttuuri on valistuksen virittävyuden kääntöpuoli.

Pari konkreettista huomautusta suomalaisen lehdistön tavasta käsitellä elintapoihin liittyviä ongelmia lienee tässä paikallaan. Piispan (1981) pitkittäistutkimus suomalaisen lehdistön alkoholikirjoittelusta osoittaa, että käsitellessään alkoholi-ongelmia suomalainen lehdistö on omaksunut pikemminkin passiivisen kuin julkista keskustelua aktivoivan roolin. Tutkimustuloksista ja tilastotiedoista on tullut tärkeitä kirjoittelun aineksia. Kannanotoissa heijastellaan johtavien alkoholipoliitistien vaikuttajien, aiemmin raittiusliikkeen ja nyttemmin Alkon, näkemyksiä. I. Idmanin ja T. Uusituvan (1981) terveysvalistusta koskeva raportti viittaa siihen, että pelkästään terveydellisten näkökohtien paino ei yleensä riitä lehdistön uutiskynnyksen ylittämiseen. Valistuksen aiheet on kytkettävä johonkin ajankohtaiseen erityiskysymykseen tai poliittiseen näkökulmaan. Tämänkaltaiset arviot antavat osaltaan merkitystä keskustelulle, jota on viime aikoina käyty Suomessa objektiivisesta tiedonvälityksestä, journalismin luonteesta ja "uuden journalismin" mahdollisuuksista (Hemánus & Tervonen 1980; Tiedotustutkimus 1980). Omaa virittävyyttään pohtivan valistuksen ja uusien arvosuuntauksia etsivien toimintakokeilujen luonnollinen liittolainen on journalismi, jota V. Pietilä on äskettäin (1981, 39) luonnehtinut seuraavasti:

"Ei saarnaamalla lainalaisuuksia vaan vain problematisoimalla ihmisten jokapäiväistä käytäntöä, hajoittamalla sitä ylläpitävää arki ajattelun muotoa ja antamalla aineksia, joiden varassa ihmiset voivat kehittää kokemustensa uuden jäsentämistavan mahdollistavaa 'yleiskatsauksellisuutta', voi journalismi johdattaa 'vastaanottajan aktiivisesti toimivana olentona sisään yhteiskuntaan'."

Kolmannen toiminnallisen mahdollisuuden harjoittaa valistusta tarjoaa koululaitos, jonka tehtävänä on uusien sukupolvien kasvattaminen. Koulutusjärjestelmä nähdään usein kaikkein keskeisimmäksi tekijäksi alkoholivalistuksessa (ks. esim. Raittiuskasvatuskomitean mietintö 1980,277). Tavoittaahan se peruskouluvaiheessa koko ikäluokan ja tarjoaa edellytykset vuosia kestäväan vaikuttamisprosessiin. Tietojen antamisen alkoholista ja sen vaikutuksista sekä asenteiden muovaamisen voidaan myös nähdä liittyvän luontevasti koulun muihin tehtäviin. Todellisuudessa

koululaitoksen edellytykset harjoittaa alkoholivalistusta tai raittiuskasvatusta ovat kuitenkin varsin ongelmalliset. Koulun mahdollisuudet nopean rakennemuutoksen kokeneessa yhteiskunnassa ovat vaikeutuneet, ja etenkin koulun kasvatustehtävien luonne näyttää selkiintymättömältä. Tietojen antamisen ja arvosuuntausten juurruttamisen ohella koululaitoksella on muita yhteiskunnallisia tehtäviä, kuten nuorisotyöttömyyden lievittäminen ja ikäluokan keskuudessa tapahtuva valikointi eritasoisiin asemiin työelämässä. Tämä vaikeuttaa koulun kasvatustehtävien kehittämistä. Koululaitoksen merkityksen liialliseen korostamiseen pujahtaa myös helposti eräänlainen ajatteluvirhe, jossa asioiden ajallinen ja kausaalinen järjestys sekoitetaan. Kuvitelmaan, että vallitsevia alkoholin käyttötapoja voidaan parhaiten muuttaa vaikuttamalla lapsiin ja nuoriin, jotka eivät ole niitä vielä omaksuneet. Voidaan kuitenkin väittää, että alkoholisienteiden ja käyttötapojen omaksumisessa vaikutusten suunta kulkee aikuisten maailmasta nuorisoon päin. Koululaitos on pikemminkin kulttuurisia arvoja ja tapoja säilyttävä kuin niitä uudistava.

Valistuksen vaikeat kysymykset

Lopuksi on vielä asetettava kysymyksiä valistuksen subjektien toiminnan määräytymisestä ja valistuksen sisältöön sekä valistusprosessien toteutumiseen vaikuttavista yhteiskunnallisista voimista. Nämä ovat valistuksen vaikeita kysymyksiä, joiden tutkiminen voi antaa aineksia valistuksen suunnittelijoiden ja toteuttajien pohdintoihin oman toimintansa mielekkyydestä. Vastaukset riippuvat yhteiskunnallisten suhteiden luonteesta ja historiallisesta tilanteesta; niitä on etsittävä teoreettisesti virittyneen yhteiskunta-analyysin menettelin.

Länsisaksalainen Joachim Hirsch (1980) on äskettäin eritellyt kiinnostavalla tavalla nykykapitalismissa vaikuttavia yhteiskunnallisia voimia ja kehityspyrkimyksiä kiteyttäen ajatuksensa "turvavaltion" käsitteeseen. Hirschin analyysi nojaa näkemykseen yhteiskunnan "läpikapitalisoitumisesta" pääoman joutuessa jatkuvasti mullistamaan yhteiskunnallisia olosuhteita omien arvonlisäyседelly-

tyksiensä turvaamiseksi. Tämän seurauksena elämäntapa ja sosiaaliset suhteet määräytyvät lisääntyvästi kaupallisten tavaroiden ja palvelujen tarjonnasta. Arvonlisäyksen vaatimukset ja työvoiman uusintamisen välttämättömyydet lyövät itsensä läpi vapaa-ajan piirissä. Väestön pakollinen liikkuvuus, uudet lähiöasumisen muodot ja perhe-elämän kokemat muutokset rikkovat perinteisiä elämänyhteyksiä. Yhteiskuntaan muodostuu pysyvästi tuotannosta ulos lyötyjen, sosiaalisesti marginaalisten ryhmien kerros. Sosiaalisten hajoamisilmiöiden hoitaminen edellyttää valtion tiukentuvaa otetta yhteiskunnasta, byrokraattisten kontrollimekanismien laajentamista, jonka seurauksena on lähes kaikkien elämänalueiden "läpi käyvä valtiollistuminen". Puolueet ja ammattiyhdistysliike kasvavat kiinni valtiokoneistoon ja muodostuvat sen jatkeiksi. Niiden tehtävänä on suodattaa kannattajien vaatimuksia ja huolehtia näiden poliittisesta paimentamisesta. Virallisen poliittisen koneiston ulkopuolelle muodostuu kirjava joukko erilaisia yhteiskunnallisia vaatimus- ja uudistusliikkeitä. Niiden aktiivisuutta ruokkivat "läpikapitalisoitumisen" aikaansaamat yhteiskunnalliset ongelmat, joita byrokraattinen valtiokoneisto ei pysty hoitamaan.

Arvioitaessa valistuksen mahdollisuuksia tämänkaltaisen analyysin valossa kuva muodostuu väkisinikin ristiriitaiseksi. On ensinnäkin mahdollista, että työvoiman uusintamisesta aiheutuvien kustannusten paine pakottaa niitä, jotka kantavat huolta kansallisen tuotannon kansainvälisestä kilpailukyvyystä, kantamaan huolta myös epäterveellisistä elämäntavoista, joiden seuraukset rasittavat valtionbudjettia tai alentavat tuottavuutta. Mikäli tähän samanaikaisesti yhdistyy joukkomittaisesta elämänkokemuksesta nousevia poliittisia paineita, saattaa hyvin olla mahdollista, että erityiskysymysten suhteen voidaan harjoittaa sellaista valistusta ja saada aikaan sellaisia poliittisia ratkaisuja, jotka lisäävät ihmisten elämän järkevyyttä. Tällaisista tendensseistä on käsitykseni mukaan kyse "uudessa terveystaloudessa", jota on viime aikoina ryhdytty voimakkaasti ajamaan eri maissa (ks. esim. Knowles 1977). Historia viestittää tällöin ohi pääoman välittömien int-

ressien, kuten aiemminkin kapitalismin historiallisessa. Toisaalta on aiheellista muistaa, että elintavoista aiheutuvat näkyvät ongelmat kasaantuvat tuotannon kannalta marginaaliseen väestöosaan kuten pysyväistyöttömiin, sairaisiin ja vanhuksiin. Tämä tarjoaa tilaisuuden tehdä jyrkkä ero "normaalien" ja "poikkeavien" välillä sekä kohdistaa pakkotoimia jälkimmäisiin. Eräänlaista kaksinaamaisuutta valtiollisiin toimiin sisältyy myös sen vuoksi, että epäterveelliset elintavat ovat usein sekä yksityisten pääomien että valtiontalouden kannalta tuottoisia.

Kovin yksiselitteisesti ei voida suhtautua myöskään yhteiskunnallisten liikkeiden mahdollisuuksiin saada aikaan laajamittaista elämisen järkevöitymistä. Kuten Hirsch (1981) toteaa, "nämä liikkeet ovat täysin ambivalentteja, ideologisesti hajanaisia ja niiden yhteiskunnallista luonnetta on vaikea määritellä". Niihin sisältyviä pyrkimyksiä vaihtoehtoisten elämäntapojen ja arvosuuntausten toteuttamiseen voidaan jopa pitää pelkästään valtiollista politiikkaa vahvistavana vastatendenssinä.

Valistuksessa sekoittuvat siten edistykselliset, ihmisten elämisen ja toimimisen järkevöitymiseen tähtäävät pyrkimykset sellaisiin tavoitteisiin, jotka palvelevat vallitsevien yhteiskunnallisten suhteiden ja intressien säilymistä. Valistuksen kokonaisuus on ristiriitainen ja horjuva, ja erisuuntaisten pyrkimysten erottaminen käytännössä vaatii konkreettista analyysia. Tällainen analyysi yksin ei voi kuitenkaan tarjota kertakaikkista arviota valistuksen luonteesta. Sen suuntautumisesta ja sisällöstä on myös taisteltava.

Kirjallisuus

Hemánus, P. & Tervonen, I.: Objektiivinen joukkotiedotus. Otava, Keuruu 1980

Hirsch, Joachim: Der Sicherheitsstaat: Das "Modell Deutschland", seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen. Frankfurt am Main 1980

Hirsch, Joachim: Marxilaisen valtioteorian tilasta ja kehitysperspektiiveistä. Tiede ja edistys 1/1981, 32—43

Holmila, Marja: Alkoholipoliittisen ajattelun pulmakohтия. Vaikuttajien mielipiteitä al-

koholipoliitikasta. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 148. Helsinki 1981

Holmila, M. & Partanen, J. & Piispa, M. & Virtanen, M.: Alcohol education and alcohol policy. An Interim Report of Alcohol Education Research Project, presented at the Education Section of the 26th International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism, June 9—14, 1980, Cardiff-Wales. Reports from the Social Research Institute of Alcohol Studies 139. Helsinki 1980

Holmila, M. & Partanen, J.: Public campaigns do not reach private thinking. Paper to be presented at the 27th International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism, June 15—20, 1981, Vienna, Austria

Idman, I. & Uusitupa, T.: Terveysvalistus joukkotiedotuksessa. Yritelmä. Tiedotustutkimus 1/1981, 3—18

Knowles, J. H. (ed.): Doing better and feeling worse. Health in the United States. W. W. Norton & Company, New York 1977

McGuire, W. J.: Designing communications to change attitudes regarding drug abuse. In: Wittenborn, J. R. & al. (eds.): Communications and drug abuse. Proceedings of the Second Rutgers Symposium on Drug Abuse. Charles C. Thomas Publishers, Springfield III, 1970

Metodologitšeskije problemy sotsiologitšeskovo issledovanija. Pod red. D. F. Koziova. Moskva, Izd. Moskovskovo universiteta 1979

Mäkelä, Klaus: Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 1970-luvulla. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 98. Helsinki 1976

Nowlis, H.: Introductory statement. Meeting of experts on the co-ordination of school and out-of-school education concerning the problems associated with the use of drugs, Lisbon, Portugal, 8—12 September 1980. Unesco ED/MD/62, 1981, Annex II

Partanen, J.: Research perspectives on alcohol education. Paper presented in the joint seminar on alcohol problems in Finland and Scotland, December 3—4, 1979, Helsinki

Partanen, Juha & Parviainen, Irja: Valistus ja elämäntapojen muutos. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 16 (4): 197—207, 1979

Pietilä, V.: Informatiivinen, objektiivinen ja uusi journalismi. Tiedotustutkimus 1/1981,

Piispa, Matti: Raittiuskasvatuksesta alkoholivalistukseen. Suomen sanomalehdistön alkoholikirjoittelun linjat vuosina 1951—1978. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseleste 146. Helsinki 1981

Piispa, M. & Holmila, M. & Partanen, J.: Työelämän alkoholiongelmat Suomen alkoholipoliittisessa keskustelussa. Alkoholipoliittika 45 (6): 252—257, 1980

Raittiuskasvatustieteiden komitean mietintö. Komiteamietintö 1980: 22. Helsinki 1980

Simon, G.: L'interprétation chez Marx et Freud. La Pensée, No 213—214, 97—112, 1980

Tiedotustutkimus, vuosikerta 1980

Touraine, A.: La voix et le regard. Seuil, Paris 1978

Virtanen, Matti: Valistuksen virittävyys. Reports from the Social Research Institute of Alcohol Studies 148. Helsinki 1981.

English summary

Juha Partanen: Teesejä valistuksesta (Theses about alcohol education)

The paper examines prevailing conditions for bringing about positive changes in people's drinking habits and in their attitudes towards alcohol through education. Most importantly, the problems encountered relate to changing prevailing life habits in general, helping people to live their lives more rationally. Accordingly, education should be conceived as a means to influence social consciousness rather than individual recipients. The way social and political factors affect educational efforts requires special analysis. More concretely, the data from the interviews of influential persons reveal that current thinking about drinking and alcohol problems takes place at two separate levels: everyday thinking is firmly anchored to prevailing drinking customs, whereas political and ideological thought gives attention to alcohol problems in society and the ways to cope with them. The central task of alcohol education can be seen to combine these separate, often contradictory frames of thought. This gives rise to two basic orientations in alcohol education. On the one hand it should be able to generate public discussion about alcohol problems and ways to deal with them through governmental action. When assessing the efficacy of this kind of "political" education, the basic criterion is its generativity, i.e. its capability to give rise to public discussion and political initiatives in the field of alcohol control. The direct influences on people's drinking behavior are to be regarded as

secondary. This kind of education offers, in the first place, knowledge, and the role of research in the specification of educational messages is essential. On the other hand, the sphere of private life includes values and orientations which cannot be reached by governmental policies, as well as means for the realization of these orientations. The family and the friends, for example, exert considerable influence on an individual's drinking behavior. The sphere of private life thus provides a ground for education arising from individuals' life situations and motives. The task of this kind of education is to find means to overcome the isolation of private life in contemporary society. The means employed by various social movements, such as the ecological movement, feminism, the anti-nuclear movement, countercultures etc., suggest possible approaches in this direction. For both basic orientations in alcohol education the role played by the mass media, shaped by the prevailing journalistic culture, becomes crucial. In comparison, the possibilities of the school system, often regarded as the central agent in alcohol education, seem overrated. The school rather tends to preserve accepted cultural values and orientations instead of actively participating in cultural change. Finally, the assessment of the possibilities for producing changes in prevailing life habits through educational means requires theoretical analysis of the development of contemporary society. The total picture necessarily remains ambivalent, leaving alcohol education open for various, contradictory influences.

Alkoholipoliittika Vol. 46: 161—168, 1981